

3. Одайник Б.М. Кримінально-правова охорона пам'ятників історії і культури в історії вітчизняного права / Б.М. Одайник // Правова держава. – 2010. – № 12. – С. 205–209.
4. Савченко А.В. Суспільна моральність як об'єкт злочинних посягань : [моногр.] / А.В. Савченко, С.П. Репецький. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 280 с.
5. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : [навч. посіб.] / за заг. ред. В.В. Коваленка ; за наук. ред. О.М. Джужи, А.В. Савченка. – К. : Атіка, 2011. – 648 с.
6. Кримінальна справа № 1-1230/10 // Архів Голосіївського районного суду м. Києва за 2010 р.
7. Яковлева А.М. Сучасний тлумачний словник української мови / А.М. Яковлева, Т.М. Афонська. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2010. – 672 с.
8. Одайник Б.М. Об'єктивна сторона знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини / Б.М. Одайник // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 1 (20). – С. 89–92.
9. Сабитов Т.Р. Охрана культурных ценностей: уголовно-правовые и криминологические аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Т.Р. Сабитов. – Омск, 2002. – 196 с.
10. Кузнецов В.В. Об'єктивні ознаки знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини: порівняльно-правове дослідження / В.В. Кузнецов // Митна справа. – 2011. – № 5 (77). – Ч. 2. – С. 456–461.

ОЛІЙНИК В. І.,

кандидат юридичних наук,
суддя

(Апеляційний суд Київської області)

УДК 343.01

ВИЗНАЧЕННЯ РОДОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНА ТАЄМНИЦЯ»

У статті розглянуто родові поняття «таємниця», його філологічний, соціальний, філософський аспекти, суттєві ознаки та з'ясовано його вплив на становлення й визначення кримінально-правового поняття «державна таємниця».

Ключові слова: таємниця, інформація, державна таємниця, правова наука, кримінально-правовий захист.

В статье рассмотрено родовое понятие «тайна», его филологический, социальный, философский аспекты, существенные признаки и установлено его влияние на становление и определение уголовно-правового понятия «государственная тайна».

Ключевые слова: тайна, информация, государственная тайна, правовая наука, уголовно-правовая защита.

The article describes the generic term “secret” with its philological, social, philosophical aspects, essential features, and established influence on the development and definition of “state secrets” in the criminal law.

Key words: secret, information, state secret, legal science, criminal defense.

Вступ. Одна з головних особливостей нашої дійсності полягає в колосальному збільшенні значущості інформації. Аналіз генезису суспільних відносин у цій галузі дає змогу стверджувати, що термін «інформація» від повсякденного розуміння трансформувався в одну з основних проблем філософії, а в сучасній правовій науці сформувалася галузь права – інформаційна безпека, у якій таємниця, її збереження передусім за допомогою кримінально-правових засобів посідають одне з провідних місць.

Визнаємо, що сучасна ситуація в Україні є складною, за останній рік різко зросло кількість спроб порушити режим захисту державної таємниці. Саме в цей непростий час в Україні виявлено безліч безпрецедентних фактів шпionажу, державної зради, вивідування та передавання державної таємниці, особливо військового характеру (серед останніх таких – збирання інформації криптографічного й технічного характеру, передавання таємної інформації про найновітніші системи самонаведення боєголовок тощо) [1].

Коли такі відомості стають відомими ворогу, то це становить загрозу національним інтересам і завдає нищівного удару безпеці України, а тому розгляд цієї теми є своєчасним та актуальним

Проте такий бурхливий інтерес завжди супроводжується появою величезної кількості теоретичних проблем, які на перший погляд є зрозумілими, але недостатність теоретичних розробок яких викликають неоднозначність вирішення проблеми.

Звичайно, поняття «державна таємниця» не раз ставало об'єктом різних наукових досліджень. Представники таких наук, як філософія, мовознавство, медицина, економіка тощо, намагалися визначити як зазначене поняття, так і родові щодо нього – «таємниця».

Не залишилися осторонь цього терміна й науковці-правники, оскільки термін «таємниця» є досить поширеним, особливо в науці кримінального права, що передбачає за розголошення різних видів таємниць кримінальне покарання. Так, Л.Є. Владимиров, Л.О. Красавчиков, М.В. Мазуров, М.С. Паршин, І.В. Смолькова, С.І. Сулова, А.А. Фат'янов досліджували визначення самого поняття «таємниця» у праві, констатуючи, що в юридичній літературі під час визначення окремих видів таємниць виникають спірні, часом суперечливі, точки зору. Подекуди відсутні чіткі ознаки таємниці, що ускладнює правильне правове оцінювання і кваліфікацію в разі посягання на її охоронювані законом види. Такий стан речей спричинений відсутністю в законодавстві родового поняття таємниці, що стало б основним для визначення її різних видів.

Ситуація у вітчизняній науці та правовому полі особливо не відрізняється від вищевказаної, а тому тема потребує додаткових наукових розроблень.

Постановка завдання. Мета статті – теоретичне обґрунтування й розроблення поняття «таємниця» як родового стосовно феномена «державна таємниця» з можливістю подальшого його дослідження як кримінально-правової категорії.

Результати дослідження. Лише із дослідженням самого поняття «таємниця» може стати очевидним, що воно пояснює багато в чому виникнення кримінально-правової системи її захисту.

Спочатку, звернувшись до вітчизняних тлумачних словників, зрозуміли, що термін «таємниця» трактується як дещо невідоме й заборонене, що є об'єктом пізнавального інтересу. Це щось нерозгадане, ще не пізнане, дещо, що приховується від інших, відоме не всім, секрет, прихована причина [2]; це секретне місце; тайна [3, с. 242]; усе приховане, невідоме [4, с. 224]; щось нерозгадане, ще не пізнане або щось приховане від інших, відоме не всім, секрет [5, с. 815].

На нашу думку, наведені тлумачення – не понятійного, а скоріше з арсеналу термінологічного трактування феномена таємниці, пов'язаного з його етимологією.

Уважаємо, термінологічний аналіз загалом є важливим і правомірним, проте це аналіз буденний, так би мовити, нетеоретичний. Учені не випадково називають його «етимологічними фокусами» за тавтологічність визначень (наприклад, правові відносини в юридичних словниках часто визначаються через поняття «як такі, що регулюються нормами права», тощо), і якщо застосовувати лише такий підхід, то може повністю ігноруватися головна методологія визначення понять – есенційна.

Звичайно, буденний підхід має право на існування, але в ньому немає наукової глибини, а тому такий аналіз варто доповнити змістово-науковим, урахувавши низку умов.

По-перше, необхідно зважати на те, що наукове пізнання відрізняється глибиною наукового пошуку, що йде від сутності першого порядку до сутності другого порядку, від менш глибокої до більш глибокої сутності. Так, здійснений вище етимологічний аналіз можна вважати сутністю першого порядку. Водночас потрібно мати на увазі, що справжню, глибинну сутність речей визначає не їхня етимологія, а зміст, якого вони набули в ході свого історичного розвитку. У цьому випадку зміст тісно пов'язаний не просто з поняттям таємниці, а й із інформацією (відомостями).

А тому, по-друге, родовий термін таємниці для феномена державної таємниці варто детермінувати й соціально-значущим інститутом інформації. Іншими словами, родовим поняттям для державної таємниці є не суто таємниця, а інформація. Це стає очевидним з аналізу ст. 1 Закону України «Про державну таємницю», якою визначається державна таємниця як вид таємної інформації [6]. Таке визначення виокремлює родові поняття, важливі для державної таємниці, – «таємниця» й «інформація». При цьому потрібно зазначити, що саме такий підхід ілюструє поверховість буденного аналізу, про який велася мова вище. Але це лише частина істини, інша пов'язана з есенційним підходом.

І саме через це, по-третє, необхідно застосовувати есенційний (сутнісний) підхід, зокрема необхідно з'ясувати таке: що відрізняє державну таємницю в інформаційному сенсі від інших різновидів таємниць. У нашому випадку це – інформація, відомості, розголошення яких становить загрозу для національної безпеки. До того ж варто підкреслити, що будь-яка держава є політичним феноменом (політичною організацією суспільства), і мова може йти про обмеженість суто політичного, безпекового порядку.

По-четверте, важливо доповнити, збагатити есенційний підхід змістово-функціональною методологією, у цьому випадку це безпекозахисна, а оскільки феномени безпеки й права є однопорядковими, то й правозахисна.

Іншими словами, при визначенні родової належності поняття «державна таємниця» як його належності до категоріального апарату таємниці загалом та інформаційного поля потрібно керуватися методологією інформаційно-безпекового, правозахисного підходу.

У цьому випадку це суттєво, оскільки надає можливість науково визначити поняття державної таємниці як видового стосовно категорії «таємниці» загалом.

Уважаємо, саме тому вчений Л.Є. Владимиров під таємницею розуміє «збереження в негласності обставини, розголошення якої завдало б більше шкоди, ніж принесло користі». Це визначення, зазначає дослідниця І.В. Смолькова, несе в собі більш моральне, аніж правове навантаження, і додає, що вказане визначення Л.Є. Владимиров розглядав як «принцип, що відображає інтереси людської культури» [7, с. 12–13]. При цьому, на нашу думку, таємниця – це негласність обставин або відомостей, це зайвий раз підкреслює подвійну природу поняття «таємниця», а відтак і похідного від нього «державна таємниця».

На думку Л.О. Красавчикова, поняття таємниці складається саме з першочергового поняття інформації, під таємницею потрібно розуміти певну інформацію про дії (стан та інші обставини) певної особи (громадянина, організації, держави), що не підлягає розголошенню. У наведеному визначенні вчений виділяє низку ознак, які характеризують таємницю, а саме: 1) таємниця – це насамперед інформація; 2) інформація про дії особи; 3) ця інформація не підлягає розголошенню [8, с. 11].

Разом із тим визначення недостатньо повно розкриває сутність поняття таємниці, оскільки в ньому не конкретизовано змісту інформації, зокрема в яких сферах життєдіяльності особистості, суспільства чи держави може мати місце така інформація, у чому соціально-правова небезпека поширення цієї інформації; нарешті, у чому полягає правовий захист таємниці [8, с. 11].

Дослідник В.А. Мазуров, вивчаючи родові поняття таємниці, проаналізувавши низку визначень, наданих науковцями, дійшов висновку, що найбільш повний правовий зміст має поняття таємниці, сформульоване І.В. Смольковою, яка на основі аналізу нормативного

матеріалу, науково-правових джерел виділила такі ознаки таємниці: 1) таємниця є передусім відомостями, інформацією; 2) вони повинні бути відомі/довірені вузькому колу осіб; 3) відомості можуть бути відомі або довірені певним суб'єктам у силу їхньої професійної або службової діяльності, здійснення певних доручень; 4) відомості не підлягають розголошенню (розголосу); 5) розголошення відомостей може спричинити настання негативних наслідків (матеріальний і моральний збиток її власнику, власникові, користувачеві або іншій особі); 6) на особах, яким довірено інформація, що не підлягає оприлюдненню, лежить правовий обов'язок її зберігати; 7) за розголошення цих відомостей законом встановлюється юридична відповідальність [8].

Ці критерії, зазначив В.А. Мазуров, дали І.В. Смольковій змогу сформулювати поняття таємниці так: «... зі змістової сторони таємниця може бути визначена як особливим чином охоронюваний законом блок секретної або конфіденційної інформації (відомостей), відомої або довіреної вузькому колу суб'єктів у силу виконання службових, професійних та інших обов'язків або окремих доручень, розголошення яких може спричинити юридичну відповідальність». Це визначення досить повно розкриває зміст правового поняття таємниці. Водночас, відмічає В.А. Мазуров, воно вимагає доповнення, оскільки в ньому не конкретизований «блок секретної або конфіденційної інформації», не визначено, у чому полягає суспільна небезпека поширення цієї інформації, нарешті, не зазначено, що юридична відповідальність настає не тільки за розголошення таємниці, а й за її незаконне отримання й використання.

Сам В.А. Мазуров у своєму посібнику «Тайна: государственная, коммерческая, банковская, частной жизни. Уголовно-правовая защита» визначає таємницю так: це охоронювані законом конфіденційні й секретні відомості у сфері приватного життя громадян, підприємницькій, фінансовій, політичній, економічній, військовій та інших сферах, відомі або довірені певному колу осіб у силу їхніх професійних, службових й інших обов'язків, незаконне отримання, використання, розголошення яких заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди правам і законним інтересам громадян, суспільства, держави і тягне за собою відповідальність винних осіб відповідно до чинного законодавства [8].

Справді, ми можемо зробити висновок на основі аналізу низки робіт зазначених авторів, що термін «таємниця» для феномена державної таємниці є родовим, але не визначальним, оскільки визначення «державна таємниця» детермінується ще й інститутом інформації. А отже, у запропонованому понятті «таємниця» можна виділити два значення. Перше полягає в тому, що таємниця – це сфера об'єктивної реальності, яка недоступна розумінню людини і її сприйняттю внаслідок об'єктивно існуючого рівня науково-технічного знання. Інше значення поняття таємниці пов'язано з тими відомостями (інформацією), які вже відомі окремій людині або групі осіб, але з різних причин приховуються ними від інших людей, груп осіб або держави. Саме аналіз другого є цікавим для правового дослідження.

Окрім того, ми погоджуємося з В.А. Мазуровим, що акцент сучасної правової науки здебільшого робиться на понятті соціального інституту через аналіз організації життя індивідів, тому й не враховувати безперечний соціальний аспект терміна «таємниця» не є можливим. У зв'язку з цим, наголошує автор, найбільш прийнятним і найменш спірним було б використання формулювання «таємниця – соціальне явище». Сам термін «явище» не несе в соціології змістового навантаження й не належить до її засадничих понять, але водночас його використання дає змогу підкреслити соціальну значимість такого явища, як таємниця [8, с. 27].

А отже, узагальнивши зазначені визначення, таємниця для правового регулювання окремих її елементів є соціальним явищем, до ознак якого можна зарахувати такі:

- таємниця – це секретні відомості про явища, процеси, події, що відбуваються в житті людей, діяльності груп або держави;
- розголошення цих відомостей може завдати шкоду, тому інформація має захищатися від доступу до неї третіх осіб;
- негативне оцінювання суспільством дій із розголошення таємниці.

В Енциклопедії епістемології й філософії науки підкреслюється, що саме поняття «таємниця» містить у собі певний парадокс, оскільки для того, щоб виявляти цікавість, необхідно мати уявлення про об'єкт інтересу. Вирішення такого парадоксу в людській культурі відбувається, як правило, завдяки тому, що таємниця пов'язана з чимось загальновідомим як його поясненням. Цей принцип і виражено у традиційному вислові: слово «таємниця» (загадка, секрет) уживається разом із ознакою феномен, поясненням якого має слугувати таємниця [9, с. 823]

У цьому випадку це держава та важлива для її нормального розвитку й функціонування інформація.

Ще задовго до оформлення норми про державну таємницю роздуми про причини існування та ступінь доступності таємничого призвели до формування трьох основних підходів до розуміння таємниці:

– як ще непізнаного, тобто що є предметом можливих майбутніх досліджень, для далекої перспективи пізнання;

– як непізнаного, що принципово знаходиться за межами можливостей людського пізнання, що переважає потенціал людського розуму в силу надмірної складності, принципової абсурдності або відокремленості непереборними перешкодами;

– як прихованого, тобто комусь відомого, але свідомо прихованого, засекреченого, зашифрованого [9, с. 823].

І саме останній підхід, на нашу думку, став, скоріше за все, першопричиною появи державної таємниці не просто як соціальної, а оформленої правом, передусім кримінальним, категорії.

Саме з появою держави, формуванням правової системи із галузі соціальної реальності інформація, яка становить найбільшу цінність і значимість, починає трансформуватися в правову категорію, а згодом у найбільш важливу – у кримінально-правову.

Спочатку нормами права захищається саме державна таємниця, доводять учені, котрі вивчають цивілістичний аспект таємниці. Саме державна таємниця сформувалася на базі військової таємниці й поглинула, врешті, її. Крім відомостей про склад військ, резерви, згодом державна таємниця почала включати інформацію про внутрішньодержавні та міждержавні відносини, розголошення яких могло б завдати шкоди інтересам держави, інформацію про збереження секретів виробництва окремих видів продукції (історії відомі приклади захисту державою інтересів виробників порцеляни, пороху) [10].

Згодом державна таємниця набувала суто своїх ознак, які й перетворили це явище із соціального на правове. Погоджуючись загалом із поглядами зазначених вище дослідників, визначимо такі ознаки державної таємниці (як кримінально-правового явища):

1) цей вид таємниці включає відомості (інформацію) у певних сферах життя держави, що закріплені нормативно (у нормах Закону України «Про державну таємницю» виділяються відомості у сфері оборони; у сфері економіки, науки й техніки; у сфері зовнішніх відносин; у сфері державної безпеки та охорони правопорядку; Закону України «Про доступ до публічної інформації», у Зводі відомостей містяться дані, що становлять державну таємницю тощо);

2) ці відомості мають відповідний гриф секретності, суворо регламентований порядок засекречування й розсекречування, процедури допуску до роботи з ними, закріплені на законодавчому рівні;

3) відомості можуть бути відомі або довірені тільки особам, які мають допуск до них, на яких поширюється обов'язок зберігати ці відомості в таємниці;

4) недоторканність відомостей забезпечується державним захистом і встановленою юридичною відповідальністю (передусім кримінально-правовою);

5) незаконне отримання й поширення цих відомостей може заподіяти шкоду передусім національним інтересам.

Отже, державна таємниця з огляду на сутність родових понять таємниця (секрет) та інформація (відомості) – це інформація прихованого характеру будь-якої природи (законом

визначаються сфери), розголошення якої становить загрозу для безпеки держави й національних інтересів. Зауважимо, що ми спеціально не визначали таємну інформацію як конфіденційну, як це роблять деякі науковці, оскільки, відповідно до вітчизняного законодавства, конфіденційна інформація є окремим видом інформації, поряд із таємною.

Висновки. Отже, виходячи з викладеного вище, можна зробити такі висновки. По-перше, зазначимо, що із соціальної категорії таємниці як явища прихованого, комусь відомого, але свідомо прихованого, засекреченого, зашифрованого не могло не з'явитися правове поняття державної таємниці як захищених державою відомостей, що мають гриф секретності, нормативно-закріплені механізми захисту, незаконне отримання й поширення яких може завдати шкоди національній і державній безпеці.

По-друге, здійснений у статті аналіз категорії таємниці надає можливість використати її як методологічно-відправну при визначенні поняття державної таємниці, а саме: визначивши останню не лише як правове поняття, установлене статтями законів України «Про державну таємницю», «Про інформацію», «Про допуск до публічної інформації», а й через есенційний підхід як інформації обмеженого характеру, розголошення якої (у будь-який спосіб) становить загрозу для національної безпеки, що вимагає відповідного правового захисту.

Список використаних джерел:

1. Ярмолук О. Из-за предательства офицера СБУ Путин с 9 февраля знал все планы Генштаба ВСУ / О. Ярмолук // Пресса Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://uapress.info/ru/news/show/62591>; СБУ виявила російських шпionов в штабе АТО // Новое время [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nv.ua/ukraine/SBU-vyuavilarossiyskih-shpionov-v-shtabe-ATO-4723.html>; СБУ задержала российского шпиона // Лига. Новости [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://news.liga.net/news/politics/1054238_sbu_zaderzhala_rossiyskogo_shpiona.htm.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. В.Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
3. Словарь української мови : в 4 т. / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т. 4. – 1958. – С. 242.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В.И. Даль. – СПб., 1863–1866 – Т. 2. – 1864. – С. 224.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.
6. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
7. Смолькова И.В. Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. / И.В. Смолькова. – Иркутск, 1998. – 404 с.
8. Тайна: государственная, коммерческая, банковская, частной жизни. Уголовно-правовая защита : [учебное пособие] / В.А. Мазуров. – М. : Дашков и Ко, 2003. – 156 с.
9. Касавин И.Т. Энциклопедия эпистемологии и философии науки / И.Т. Касавин. – М. : Реабилитация, 2009. – 1248 с.
10. Сулова С.И. Тайна в праве России : цивилистический аспект : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.И. Сулова. – Иркутск, 2003. – 18 с.

